

М.Л.Сажнев

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В СИСТЕМІ "МІСТО-СІЛЬСЬКА МІСЦЕВІСТЬ"

На сучасному етапі вченими економіко-географами почала приділятися увага функціональній взаємодії між такими суспільно-територіальними одиницями, як місто та сільська місцевість. Міські та сільські поселення вступають друг з другом в виробничі і соціально-економічні зв'язки. Вони формують систему розселення, взаємопов'язані між собою і мають такі якості як цілісність, динамічність і відкритість.

Цілісність проявляється в встановленні різноманітних тісних взаємовідношень між міськими і сільськими населеними пунктами: виробничими, соціально-культурними, управлінськими та іншими.

Динамічність проявляється в безперервній зміні якісних і кількісних

показників в територіальній організації виробництва в цих поселеннях, механічному і природному русі населення, процесах урбанізації, субурбанізації, утворенні нових селищ і міст, їх відмиранні та іншим.

Відкритою система розселення, яка утворюється містами і селами, являється по відношенню до більш високих і більш низьких ієрархічних об'єктів на обласному і районному рівні. На обласному рівні ця система виконує роль підсистеми, а на районному - роль оформленої системи.

Город і сільська місцевість взаємодіють між собою і являють єдину систему. Система "місто-сільська місцевість" складається з взаємопов'язаних між собою та взаємозалежних друг від друга населених пунктів. В основі їхньої взаємодії лежать функціональні особливості розвитку та існування міст та сільських місцевостей. Фактично в основі цієї взаємодії лежить залежність міста від сільськогосподарської продукції, від сировини та природничих умов сільської місцевості. Однак і сільська місцевість в значній мірі залежить від промислової продукції, виробленої в місті, від комплексу послуг, що надає місто - медичне обслуговування, наука й освіта, інформаційно-розважальна функція і т.д.

Деякі з галузей господарства є особливо чітко та наглядно пов'язані між собою. Це стосується аграрно-промислового комплексу (АПК) та, взагалі, харчової промисловості. Продукція, яка виробляється на території сільської місцевості, потім переважно переробляється та реалізується на території міст. З іншого боку для ефективного функціонування сучасного сільського господарства необхідні засоби виробництва, матеріали та сучасні заходи, що покращають його (мається на увазі комплексне біохімічне обслуговування сільськогосподарських культур, паливно-мастильні матеріали, комплектуючі до сільськогосподарської техніки) які неможливо отримати без міських промислових потужностей, наукових закладів та транспортних можливостей інфраструктури міст. Для узгодження та "перевірки" ефективності функціонування як усієї сфери АПК так і її складових існує налагоджена законодавчо-економічна структура, яка є необхідною частиною функціонування як сучасної системи "місто-сільська місцевість" в загалі, так і комплексу харчової промисловості особисто.

Ступінь розвитку комплексу харчової промисловості різноманітний в регіонах України і залежить від асортименту продукції, що вирощується в сільській місцевості, від спеціалізації сільськогосподарських підприємств. Проте ряд продуктів харчування, що швидко псуються, переважно тваринного походження, як правило, виробляється поблизу будь-якого великого міста - це стосується молочної і яєчної промисловості, м'ясного тваринництва. Відсутність цих видів харчової промисловості в окремих регіонах створює необхідність налагодження транспортної взаємодії з виробниками-"експортерами". При цьому кінцева ціна ввезеного продукту істотно підвищується в порівнянні з місцевими продуктами харчування подібного асортименту, це пов'язано зі складністю постачання продуктів що швидко псуються.

Виходячи з цього, варто підкреслити принципи географічного розміщення виробництва, описані Льюшем, а пізніше розвинені Ізардом (Losch, 1954; Isard, 1956) і багатьма іншими дослідниками (Тинберген (Tinbergen, 1961), Бос (Bos, 1965), Вебер і ін.), що назвали три повсюдні галузі - будівництво, поліграфія і харчова промисловість. Вони зазначили те, що великі міста формують багатогалузеву промисловість, особливо це стосується харчової промисловості ,

покликаной задовольнити попит населення на всі продукти харчування. Вони відмітили, що чим крупніше місто тим більш розгалужена в ньому структура харчової промисловості, тим більше галузей вона охоплює.

Зміни в економічній ситуації в Україні негативно вплинули на загальну ситуацію в харчовій галузі, як у сільська місцевість, так і в місті. У переробній галузі харчової промисловості низька купівельна спроможність основної кількості населення. Нестача сучасного устаткування і засобів доставки призвели до негативних змін у рентабельності харчової промисловості. Проте, будучи основою в існуванні населення, ця галузь піддалася мінімальним збиткам у порівнянні з іншими галузями промисловості і вона достатньо швидко вийшла з кризового положення, надалі перетворившись в "експлуататора" для сільськогосподарського сектора сільської місцевості.

На сучасному етапі великі підприємства харчової промисловості функціонують за принципом комбінатів - у багатьох є власні цехи по вирощуванню тваринної продукції або укладені контракти на вирощену рослинну. Сформовано ці філії переважно на території сільської місцевості, як у приміських частинах, так і у віддалених від міста. У всіх підприємствах харчової промисловості функціонують власні транспортні автопарки, рекламні агенти і є налагоджена система переробки продукту, починаючи від вирощування до його реалізації споживачу.

За період із 1990 по 1999 роки структура промисловості в Запорізькій області зазнала такі зміни: відносні показники товарної продукції зростали у підприємствах машинобудівної і металообробної галузі - від 4,6% до 14,0%, в електроенергетичної галузі - із 7,5% до 25,9%, у чорної металургії - із 21,9% до 37,8% і у кольоровій металургії - від 4,9% до 11,8%. По всіх інших галузях промисловості в області спостерігався спад - у хімічній з 2% до 1,2%, у деревообробній - із 1% до 0,1%, у борошномельній - із 2,7% до 0,4%, у харчовій - із 11,7% до 5,8%, у легкій з 3,7% до 0,3%.

Запорізька область, як одна з найбільше індустріально розвинених областей України володіє значним промисловим потенціалом, тому цілком обгрунтованим є зростання виробничих потужностей важкої промисловості в останні роки. Це стосується, як кольорової, так і чорної металургії, а також машинобудування й електроенергетичної галузі. Проте декілька галузей продовжують перебувати в стані стійкого зниження рівнів виробництва. Це легко пояснюється для продукції легкої та хімічної промисловості, де попит на вітчизняну продукцію, як і раніше, дуже незначний і основна маса готової продукції завозиться з інших країн. Проте харчова промисловість знаходиться осторонь від даного впливу, по-перше, на ринках області переважає продукція вітчизняних виробників, по-друге, продукція харчової промисловості є основою в структурі споживання - 63,4% витрат населення складають продукти харчування. Тому цілком логічно, що харчова промисловість повинна була мати позитивний баланс. А не відбулося це через ряд негативних явищ в харчовій промисловості, що відбуваються у деяких її галузях.

У галузевій структурі харчової промисловості зменшення відносних показників виробленої продукції відбувалося, в основному, за рахунок зниження виробництва в м'ясній і молочній галузях. Це пов'язано зі зниженням купівельної спроможності населення за період із 1990 по 1999 роки, а також з критичним станом м'ясо-молочної галузі агровиробництва в Запорізькому регіоні. Ці два чинники призвели до падіння попиту на деякі види харчових продуктів, особливо

на м'ясомолочну продукцію - на більшу частину асортименту, на найбільш дорогі види продукції.

На ринку м'ясної продукції переважає відчизняний виробник - 96,1% складає його продукція (зарубіжні вироби - 3,9%). Споживчий ринок Запорізької області вдосталь насичений м'ясом та м'ясною продукцією: вирізка, лопатка, ребра, також печінка, серце, легені; сало та копченості - а саме шинка, буженіна, балик. Щодо курок та продукції їх переробки - найчастіше ця продукція завозиться з Дніпропетровської області: в асортименті стегенця, спинки, фарш, печінка та ін. Основним виробником м'ясної продукції в регіоні є ВАТ "Мелітопольський м'ясокомбінат".

У 1999 році в області було вироблено 17134 тонн м'яса, включаючи субпродукти I категорії. Це, наприклад, на 64,7% менше рівня 1996 року. Лише по деяких видах м'ясної продукції виробництво проти 1996 року зросло - у 3,4 рази м'ясного фаршу, у 2,5 разів м'яса із конини. Але по відношенню до 1998 року в цілому виробництво м'яса та м'ясної продукції зросло. За 9 місяців 2000 року м'яса та м'ясної продукції було вироблено на 37,4% більше проти цього ж періоду 1999 року. Ціни на продукцію з 1996 року піднялись на 83,4%. Особливо великий ріст спостерігався в 1999 році і на початку 2000 року, коли індекс цін склав 134,1%. Так, ціни на яловичину за цей період зросли на 44,0%, свинину – 69,4%. Ковбасні вироби подорожчали на 35,9%. Активний процес зменшення поголів'я худоби, викликаний негараздами у сільському господарстві у попередні роки, мав дві особливості. Перша – те, що за умов істотних інфляційних сплесків м'ясо та м'ясопродукти зростали в ціні нижчими темпами. Худобу за відсутністю кормів вирізали більшими темпами, ніж поповнювалось її поголів'я. І пропозиція м'яса та продуктів його переробки була завжди високою. Надалі зменшення поголів'я худоби почало призводити до істотного зменшення пропозиції м'яса і зростання цін.

Друга особливість – по причині подорожчання енергоносіїв зросли виробничі витрати виробників м'яса та м'ясопродуктів і в 1999 році рівень збитковості галузі по області склав –55,0%. За дев'ять місяців 2000 року всіма категоріями господарств області було реалізовано на забій в живій вазі худоби та птиці всіх видів 75 тис. тонн, що на 6,7% більше ніж у попередньому році.

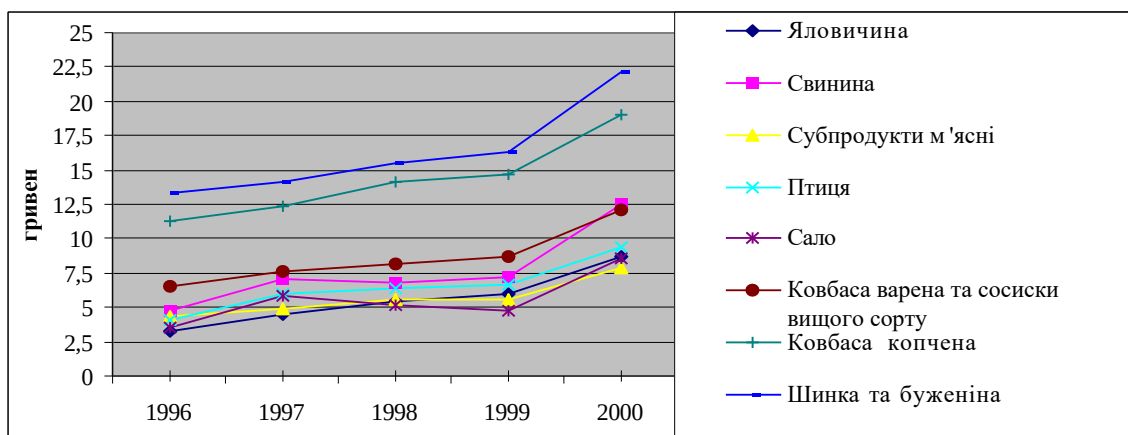
При цьому поголів'я наявної худоби зменшилось (у перерахунку на умовне поголів'я) на 30,6% з 1996 по 1999 роки.

В структурі роздрібного товарообігу питома вага м'ясопродуктів становила 16,9% від загальної реалізації продовольчих товарів (3,7% м'ясо та птиця, 12,9% ковбаси та копченості, 0,3% м'ясних консервів). Населенню області за 9 місяців 2000 року було реалізовано м'ясопродуктів на 87,7 млн. гривень.

Для населених пунктів області характерним являється те, що м'ясо реалізується, в основному, на селянських ринках. В продажу постійно є свинина і менше яловичина. В області на період з 1996 по січень 2001 року спостерігається ріст цін на м'ясну продукцію. Динаміка цих змін відображена у **графіку 1**.

Графік 1

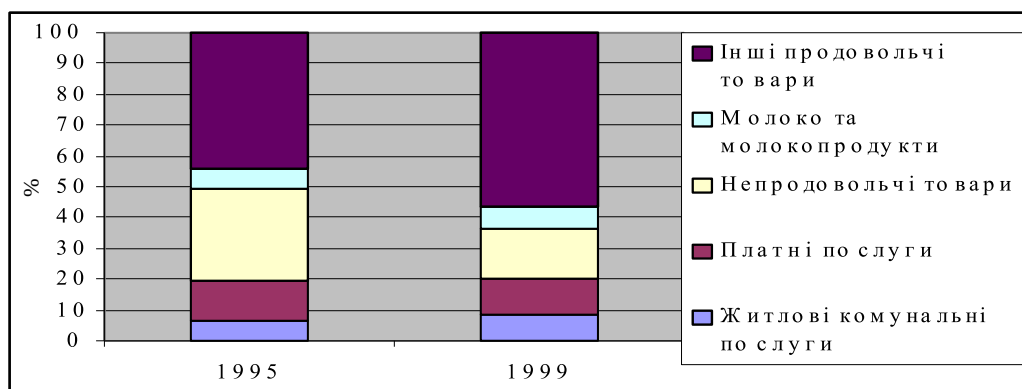
Середні споживчі ціни на м'ясо та м'ясні продукти.

Що стосується іншої галузі тваринництва, тобто молока та молокопродуктів, то ця галузь в Запорізькій області також знаходиться у скрутному економічному стані, пов'язаному з рядом факторів. В загальній структурі грошових витрат домашніх господарств які відображені в діаграмі 1 питома вага молока та молочних продуктів складає 7 і більше відсотків.

Діаграма 1

Структура витрат населення

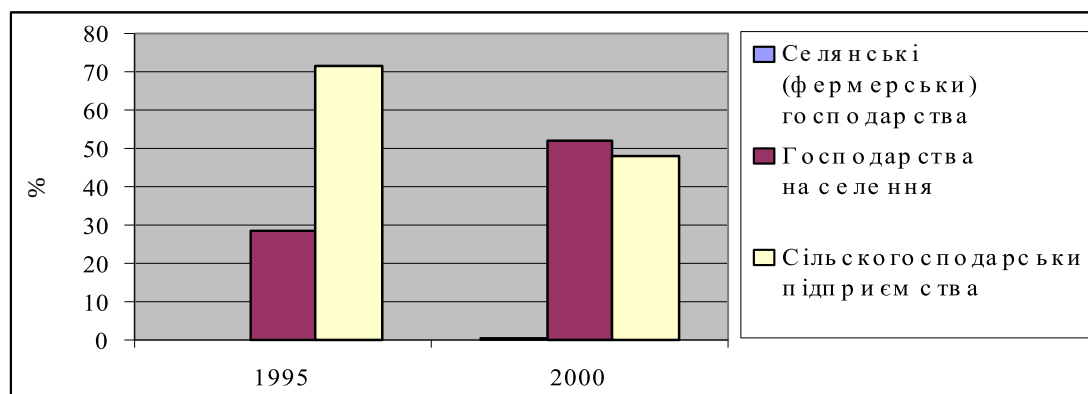

Середньомісячне споживання молока та молокопродуктів на одну особу на місяць в Запорізькій області в першому півріччі 1999 року склало 13,9 кг, що на 30,9% менше, ніж по Україні в цілому (18,2 кг). Рівень споживання основних продуктів харчування в значній мірі залежить від обсягів виробництва та переробки сільськогосподарських продуктів.

У 1995 році в області молока було вироблено 279,65 кг на чоловіка (83,4% від середнього обсягу по Україні), а в 1999 році – лише 194,01 кг на чоловіка (75,5%). У 1999 році всіма категоріями господарств області було вироблено 390,8 тонн молока, що на 33,0% менше від обсягу виробництва 1995 року. При цьому відбувався перерозподіл поголів'я корів у бік його збільшення в господарствах населення – у 1995 році частка продукції, що вироблялась сільськогосподарськими підприємствами становила в загальному обсязі більше 70 %, а в 1999 році знизилась до рівня 47,8%.

Діаграма 2

Виробництво молока по категоріях господарств

За період з 1995 по кінець 2000 року суттєво зросла доля господарств населення серед постачальників продукції на молокопереробні комбінати. Частка фермерських господарств за цей час зросла вдвічі, але в загальному об'ємі відносна кількість виробленої ними продукції була незначною. Це відображено у діаграмі 2.

Для багатьох підприємств діяльність у молочній галузі сільського господарства залишалась збитковою – кошти отримані від реалізації продукції не покривали затрат на виробництво. Питома вага продажу молока заготівельним організаціям знизилась і склала 25,3% у 2000 проти 85,4 у 1995 році. Населенню, через систему харчування (включаючи продаж і видачу в рахунок оплати праці), було продано 21,1% у 2000 проти 3,0% у 1995 році, за бартерними угодами реалізовано 17,4% проти 0,8%.

В зв'язку з тим, що в господарствах зараз спостерігається скрутне економічне становище та відсутня матеріально-технічна база, вигідно збільшувати продаж молока заготівельним організаціям через те, що по цьому каналу реалізації ціни найвищі. Проте з 23 заготівельних організацій області лише 4 в змозі своєчасно розрахуватись з товаровиробниками. Тому сільськогосподарські підприємства реалізують продукцію переробним організаціям сусідніх областей (наприклад, Донецької).

В молочній галузі спостерігається критичне становище. Обсяги виробництва майже по всіх видах продукції щорічно зменшуються. Найбільший спад виробництва спостерігався в випуску сирів та сиркової маси – 98,8% (2000 р. по відношенню до 1995), кефіру жирного – на 86,4%, сири кисломолочного – на 82,8%, сметани – на 78,2%.

Лише тваринне масло та жирні сири були вироблені в обсягах більших за попередній рік – на 14,8% і 21,3% відповідно. В кінці 1999 року призупинили свою діяльність 3 підприємства області – ВАТ "Запорізький міськмолкозавод №2", "Мелітопольський міськмолкозавод", "Квіт". У першому кварталі 2000 року до них приєднався "Бердянський міськмолкозавод". Лише ЗАТ "Молочанський молочно-консервний комбінат" реалізує свою продукцію (сухе молоко) в інші регіони України.

З 1995 по 1999 рік ціни виробників продукції в маслосироробній і молочній промисловості області зросли в 3,5 разів. Максимальний ріст спостерігався у 1995 р. – 2,3 рази. На протязі першого кварталу 2000 року ціни виробників піднімалися таким чином – на 17,2% на кисломолочні продукти, на 7,3% – на сухі вершки, на 6,1% – на сметану, на 3,8% на масло вершкове. Середні ціни виробників харчової

промисловості за цей час зросли на 5,1%, в промисловості в цілому – на 2,4%.

Основні постачальники молока та молокопродуктів – підприємства молочної промисловості з сусідніх регіонів. Це Дніпропетровські, Кременчуцькі, Павлоградські, Харківські та Київські виробники молочної продукції. Сир твердий постачають Дніпропетровськ, Суми, Шостка, Хмельницький, Кам'янець-Подільський, Миколаїв та Херсон. Масло вершкове – Дніпропетровськ, Павлоград, Полтава, Кременчуг, Київ, Миколаїв. Молоко консервоване надходить від виробників з Полтавської та Харківської областей.

Молокопродукти місцевого виробника частіше можна зустріти у Гуляйполі, Пологах, Приморську та смт Веселе. Лише ці населені пункти мають можливості для більш-менш ефективного функціонування молочної галузі харчової промисловості.

За період з 1995 по 2000 роки ціни на молокопродукти зросли у 5,4 разів. На молокопродукти вони зросли відчутніше, ніж на всі товари в цілому. Взагалі в області склався відверто критичний стан у молокопереробній галузі харчової промисловості, а потім і у виробництві молока в державних господарствах.

В Запорізькій області у 1999-2000 році спостерігались негативні тенденції на ринку борошна, хліба та хлібобулочних виробів. За останні роки питома вага посівної площі в загальних посівах зернових культур Запорізької області становила в 2000 році 48,7% проти 55,3% у 1998 році, а у валовому зборі зерна, відповідно, 58,5% та 72,5%. Питома вага продажу зернових культур заготівельним організаціям та переробним підприємствам за два роки в загальних обсягах закупівлі скоротилася з 11% у 1998 році до 3% на початку 2000 року.

В загальному обсязі виробництва борошна майже 90% складало пшеничне, саме його випуск знизився в 1999 році майже на третину. Зменшилось виробництво хліба і хлібобулочних виробів. Це було обумовлено, в першу чергу, зменшенням обсягів виробництва хліба пшеничного з борошна 1 сорту (на 34,9%) та хліба пшеничного 2 сорту (на 14,6%). В 2000 році вдалося подолати падіння виробництва зерна і досягти значного росту у порівнянні з відповідним періодом 1999 року – виробництво зерна зросло на 20,3%, хліба і хлібобулочних виробів – на 19,1%.

У I кварталі 2000 року виробниками були відчутно підвищені ціни у березні – на 15,1%, в тому числі ціна хліба пшеничного з борошна I сорту піднялась на 22,8%, житнього з обдирного і сіяного борошна – на 16,0%, пшеничного з борошна вищого сорту – на 6,0%. Роздрібні ціни у 1999 році найбільш суттєво зростали двічі – у серпні на 6,5% та грудні – на 8,7%. Протягом I кварталу 2000 року ціни зросли на 21,0%.

Хліб та хлібобулочні вироби, борошно реалізується тільки українського виробництва. Також 84,9% в обласному і 7,5% в районних центрах надходжень хлібобулочних виробів для подальшої реалізації припадає на підприємства виробника (хлібопекарні та хлібозаводи), на міні-пекарні, які належать фізичним особам та кооперативам, відповідно – 15,1% і 34,1%. В районних центрах 58,5% хліба та хлібобулочних виробів надходить від власних міні-пекарень.

Отже, щодо розвитку харчової промисловості в Запорізькій області, то тут можна помітити окрім загальної тенденції зниження частки м'ясної продукції в загальному кошику споживача, також загальне зниження виробництва молочної продукції. Що стосується хлібної галузі виробництва харчової промисловості, то зараз вона вийшла з кризового стану який був характерний у 1999, на початку 2000

рока.

Зміни в економічній системі держави, які проходять на сучасному етапі вносять свої корективи в функціональні взаємозв'язки між містом і сільською місцевістю. З'являються нові аспекти, які раніше не мали особливого впливу на формування взаємовідносин між містом і сільською місцевістю. Велике значення в Україні набуває перехід до ринкових відносин, які є складною системою організаційних, економічних, технологічних, соціальних, психологічних і інших факторів, спрямованих, в першу чергу, на мотивацію в сфері виробництва, обміна і споживання матеріальних благ.

Ті зміни, які відбулися в Україні, зараз велика кількість держав вже успішно пройшла. Досвід рішення подібних соціальних і економічних проблем дає можливість його вивчення і вибору варіантів переходу держави до більш стабільних відносин.

1. Трейси М. Сельское хозяйство и продовольствие в экономике развитых стран: введение в теорию, практику и политику. – М. – 1995. – с.369. 2. Ричард Дж. Чорли, Питер Хаггет. Модели в географии. Пер. с английского В.Я.Берласа, послесловие Ю.Г. Саушкина. Прогресс, -М. 1971, -с.384. 3. Д.Харвей. Научное объяснение в географии. Предисловие и редакция – Е.П. Никитиной. – Прогресс. – М., 1974, - 502с. 4. Хаггет П. География: синтез современных знаний. – М.: Прогресс, 1979. 5. Державний комітет статистики України. Запорізьке обласне управління статистики. Промисловість області в 1999 році. Запоріжжя, 2000. 6. Звітні матеріали відділа статистики промисловості по продукції харчової продукції. Запоріжжя 2001.